

GINTARĖ BERNOTIENĖ

Nuo archyvų kalno – apie įdomiąją literatūrologiją

Sovietmečiu buvo leidžiama knygų jaunimui serija „Mokslo įdomybių pasaulyje“. Išėjo *Įdomioji aritmetika*, *Įdomioji biologija*, *Įdomioji fizika* ir kitos. *Įdomioji literatūrologija* nepasirodė, užtat yra Vandos Zaborskaitės *Šimtas literatūros mįslių*. To meto literatūros mokslas, ko gero, buvo ne tiek įdomus, kiek daug ką mįslin-gai nutylintis, tad šiais laikais, atrodytų, yra visos sąlygos atsigriebti už prarastą laiką ir galimybės pažvelgti į literatūros procesą iš kuo daugiau perspektyvų.

Kolegų liudijimu, kalbėdami apie literatūrą, studentai vis dar pasitelkia Leonido Timofejevo laikų terminiją, kai ieškantiems jau seniai prieinamos naujausios literatūros studijos, lietuvių kalba leidžiami įtakingiausių užsienio teoretikų veikalai, chrestomatijos. Tačiau kad ir kaip gerai ginkluoti įvairiomis „pri-eigomis“ manytume esą, daug kas lieka už foliantų nugarėlių – turime sakytinę, žodžiu perduodamą literatūros istorijos tradiciją, gelbėjusią nuo melo sąstingio metais, ir, keista, tebegyvuojančią iki šiol. Dabar, kai jau galime rekonstruoti prieštarinę literatūros vyksmą XX a. Lietuvoje, vartyti slaptas bylas ir žinybi-nius dokumentus, vis dar egzistuoja neatrastų lobių sala, kurion žengiančius pasitinka faraonų kapų plėšikų prakeiksmas – čia įžengusieji amžiams telieka nebylūs. Tokia sala vadinu kalnus neišžvalgytos dokumentinės medžiagos, saugomos muziejuose, archyvuose, parsivežtos iš užjūrių ar kantrių muziejinių surankiotos Lietuvoje iš rašytojų artimųjų, dažniausiai – jau po jų mirties.

Literatūros ir meno archyve pervertusi Juditos Vaičiūnaitės bylą įsitikinau, kad pamačiau tik mažą dokumentų dalį. Archyvarai patvirtino, jog sutvarkyta ir prieinama apytikriai trečdalis, o dėl kitų septyniasdešimties procentų (ne selektyviai kaip mažiau svarbios atrinktos) medžiagos tik gūžčiojo pečiais – archyvas nuolat pasipildo naujais dokumentais, darbuotojų trūksta, tad neaprašyti do-kumentai lieka pasyve neribotam laikui. Užtat džiaugsmas išpešus nors keletą iškalbių faktų – tarsi radus adatą kaugėj.

Ar tie nauji dalykai, kuriuos kantriai tyrinėjant veriasi spalvinga laikotarpio panorama, lengvai prieinami platesniam literatūros lauko stebėtojų ratui, ar lieka

tarpinės nepabučiuotos gražuolės būsenos – nei gyvi, nei mirę: amžininkams neatskleisti, o jų ainiams gal ir nebūsiantys įdomūs? Ir nuo ko tai priklauso – literatūrologų rambumo ir inercijos, o gal yra ir kitų priežasčių? Visiems žinoma, kad artimųjų ar instancijų perduoti saugojimui dokumentai atranką bent kartą būna perėję; archyvus tvarkantieji gautų egzempliorių kalnus aprašo gana paviršutiniškai, pernelyg neįsigilindami. Tyrėjas, radęs, pavyzdžiui, įdomų laišką, ne visada gali juo pasinaudoti, mat įbauginti pasikartojančių nesusipratimų su kūrėjų artimaisiais, muziejų fondų saugotojai yra atsargūs, o grifas „saugoti iki 25 metų po autoriaus mirties“ įstojus į Europos Sąjungą ištiso net iki 70 metų! O jei ir respondentas gyvas, tikimybė panaudoti laišką ar jo fragmentą dar sumažėja dėl visokiausių, bet dažniausiai – išskirtinai asmeninių antrojo asmens interesų. Prieiname subtilią ribą. Vienoje jos pusėje – kūrėjų likimai, nelygiabriauniai natūralūs kristalai, apie kuriuos mąstant visuomet reikia daug žmogiškų supratimo, atjautos pastangų, aiškių tyrėjo nuostatų, kas ir kokia forma viešintina, o kas telieka žinoma kaip prielaida asmenybei suvokti, kitoje – ne visada pateisinamas net ir tyrėjo smalsumas, kuriam priešintis bando artimieji, buvę bičiuliai, bijantys suvulgarinimo, miesčioniškų sprendimų ir – sukurto rašytojo mito žlugimo. Tačiau kai ginčijama literatūrologų teisė naudotis archyvais, išlikusia autentika, kai primenama juridinė atsakomybė pažeidus pasitikėjimą ir siūloma domės lauką apriboti tik tekstų analize, padėtis darosi karikatūriška. Juk kūrėjų bendrakarčiai nedraudžiamai skelbia savo atsiminimus, o tiesos dalis juose taip įvairuoja... Atminties studijos literatūros mokslininkui tampa vargiai įmanomos – prisiminimai lakuojami, vengiama bet kokių intymesnių atodangų, ignoruojama aplinkybių svarba adekvačiam asmens ir laikmečio vaizdai sudaryti. Kritiškas žvilgsnis mažai pageidaujamas, o sentimentalusis adoravimas, klesintis provincijos mokyklose, vis dar lieka artimųjų geidžiama receptijos strategija. (Nė vienos iš susirėmusių pusių reakcija į Viktorijos Daujotytės knygą apie Sigitą Gedą man neatrodo adekvati – ir karingai kaltinantys, ir svariai jiems oponuojantis profesorius nepakankamai subtilūs: vieni susirūpinę tiesiog idealizuotu, kiti – dar vienu romantinio genijaus surištomis rankomis monumentu amžininkų sąmonėse. Supaprastinti visuomet lengviau, o tiesa tebeglūdi paslėptyje.) Kaip menkai pasitikima skaitančiąja visuomene, jei ir šiomis dienomis išleidžiami klasikų tomai su kupiūruotais laiškais, tarsi suprimityvintas, susiaurintų žmogiškų išgyvenimų amplitudės „adaptuotas“ kūrėjo portretas suvokėjui būtų įtikimesnis, ilgiau išliktų, daugiau bylotų (apie ką? – gal visų pirma apie

mūsų visų patiriamą gyvenimo registrų kaitą ir būties nuosprūdžius, kuriuos atlaikyti – didžiausias žmogiškumo egzaminas ir išminties, jei jos duota, matas).

Bet yra ir kitokia praktika. Literatūrinėje bendrijoje funkcionuoja viešos legitimacijos – įvesdinimo į literatūros istoriją – ilgai laukę tekstai (pavyzdžiui, šiame žurnalo numeryje pirmąkart skelbiami Birutės Pūkelevičiūtės „Antano Škėmos puslapiai: Pro domo sua“), kopijomis paplitę užjūrio literatūrinių istorijų liudijimai (Antano Škėmos laišakai Marijai Gimbutienei). Tai – sakytinės literatūros istorijos invariantai, jų perėjimas iš „apokrifinių“ į kanoninius kada nors bus iškalbi jau šiuolaikinio literatūros mokslo padėties detalė. Yra bibliotekų archyvuose ir „pilkųjų publikacijų“ – parengtų mokslinių tyrimų tekstų, kurių dėl aukščiau minėtų kliūčių negalima viešinti, bet jie plinta „pagal pasitikėjimą ir pareikalavimą“, kai tuotarp užsienio vyriausybėje, akademinėje, verslo ir pramonės informacinėje terpėje jau funkcionuoja terminas *grey literature*¹, įvardijantis bet kokios disciplinos informacinį lauką, kuriuo tyrėjai suinteresuoti dalintis su visuomene jos savižinos ir savišvietos, pagaliau – spartesnės žinių apytakos vardan.

Susigaudyti nūnai nebekultivuojamame literatūrinių vertybių darželyje sunku. Dažnai nereflektuoti lieka komercinis leidybos interesas, klestinti glamūro ideologija, pompastiški knygų pristatymai ir mandagioji, albuminė literatūrologija. Skelbdami autoriaus mirtį, įrašome į nerevizuojamą literatūros kanoną geriausius kūrinius ir lyg užmirštame, kad buvo, gyveno juos parašęs žmogus. Keli dešimtmečiai tylos gaubia tiesą ne tik apie Oscarą Wilde'ą, Charles'ą Baudelaire'ą ar Balį Sruogą, Vincą Krėvę, Petrą Cvirką, bet ir Janiną Degutytę, Juditą Vaičiūnaitę, kitus? Po šimtmečio prabylama apie Gabrielės Petkevičaitės–Bitės neurozes ar apie Mikalojų Konstantiną Čiurlionį, o juk legendų etapas turėtų baigtis, antraip su šuoliais kintančia ir skurstančia bendrojo lavinimo mokyklų programa nugrims užmarštin beveidžiais virstą lietuvių klasikais.

Ar žmogiškos prigimties studijoms, kuo pagal apibrėžimą sociumo atžvilgiu galėtume laikyti literatūrą, tetinka sumodeliuoti literatūros kūrinių veikėjų portretai? Kodėl ignoruojamas gyvo klasiko portretas-mozaika iš pakankamai intymios ir iškalbios epistoliarikos – ar ne mažiausiai tarybmečio konjunktūros pažeisto žanro? Ar įmanoma literatūros sociologija, atminties studijos remiantis tik *Tiesos* vedamaisiais ir TASS-ELTA pranešimais? Už kiekvieno sakinio

1 <http://library.brooklyn.cuny.edu/access/greyliter.htm>

poezijoje, prozoje, net ir palankiojoje, mandagiojoje kritikoje – likiminės istorijos, asmeninė ir pilietinė pozicija, žmogiškieji apsisprendimai. Ar dar ilgai kvėpuosim metaforų ūkais ir poetinėmis sustingusių pozų rekonstrukcijomis? Tik Ivaškevičiui Nėris *Madagaskare* ir kvėstelėjęs Pakštas? Ar turim būti gincluoti beisbolo lazda ir neprakandamomis institucinėmis ar akademinėmis regalijomis, kad išdrįstume atskleisti kaskart didesnę dalį tiesos? Ko verta užsakomoji, panegirinė kritika, klestinti šiais reklamos laikais ir klaidinanti savomis įteisintomis išlygomis „vardan draugiškumo“ dažną literatūros vakarų lankytoją? Kultūrinėje terpėje šmėžuojant pasišventėliams kompetentams, viršų ima jaunoji mėgėjų karta, kuri, vis dėlto tikiu, pamažu įgis privalomų žinių, įžvalgumo, ne vien demonstruojamos drąsos mėtytis „akademiųjų padugnių“ epitetais. Jaunėja redkolegijos, kultūrinėje spaudoje tragiškai smunka viešo literatūrologinio diskurso lygis. Ar, dirbdami už simbolinį atlyginimą, simboliškai tedirbame? Pasitikėjimo ir profesinės etikos kapitalas tebeegzistuoja, kompetencijos nestokojama, pasitelktinų metodologinių principų nestinga. Tad iš ko nupintas apynasris?

Digresija link lobių salos, sėjančios užmarštį. Kaip ne kartą teko girdėti iš muziejininkų, didžiausia archyvų tyrėjų problema – gyvi kūrėjų giminaičiai, draudžiantys viešumon iškelti su dideliu atkaklumu aptiktas reikšmingas privataus gyvenimo detales, suinteresuoti kuo ilgiau išsaugoti kad ir skurdoką, tačiau, jų nuomone, – nesubjaurotą brangaus žmogaus atminimą it nuliedintą pomirtinę kaukę. Taip ir svaigstama viešai aprobuotų įvaizdžių kolumbariumuose, užuot įsileidus pluoštelį šviesos.

Kas pasakys, kas svarbiau – ar išstudijavus archyvą paviešinti, kieno gautus siūlus megztiniu pavertė poetė Degutytė, ar atskleisti neva paslaptį, kas buvo artimas poetės Vaičiūnaitės bičiulis? Ar nutylėjimais nekultivuojame paties infantiliausio požiūrio į laikotarpį, asmenybę, meno proceso slinktį, ar įsivaizduojame skaitytojus pajėgius suvokti tik „teisingus“ gyvenimo kelius ir nekomplikuotą asmens tipą? Uždaryti tarp knygų viršelių ir kelių chrestomatinių tekstų, ar gebės jie ką nors suprasti po penkiasdešimt metų paskelbtame, tarkime, Vaičiūnaitės dienoraštyje, suvokti dabar dar aiškias, nes patirtas, epochos subtilybes? Aišku, galima tikėtis bendraamžių memuarinės „gražos“, bet dažnai ji tokia skurdi ir taip vienašališkai interesuota...

Literatūrologas neminta vien tekstais. Literatūrologas neminta ir sensacijomis. Medžiagos, kurią mokslininkas sukaupia, pavyzdžiui, rašytojo biografijos

apmatams, kartais panaudojama tik menka dalis – ir dėl etinių sumetimų pirmiausia. Sudominti visuomenę šiuolaikine literatūra, jos pulsuojančiu nervu ir gyva problematika stengiamės ne siekdami pasimėgauti asmeniškumais, o rinkdami asmens portretų kolekciją tiems, kurie svarstys daugiadimensišką meno ir gyvenimo ryšį, dėlios patyrimuose užkonservuotą istorijos pavidalą užklaudami jau savus, gal mažiau konjunktūriškus nei mums tenka, klausimus, kurdami savimonės paradigmas, kurias dabar tik nujaučiame egzistuojant. Tad palikim ir žemės syvų.